

שו"ת "יהא מונח"

♦ 'מוסף שבת קודש' מגיש: מושב הלכתי מרתק ומחכים שנערך במעמד גדולי ההוראה ורבני קרן "יהא מונח", מיסודם של כוללי האברכים החשובים בבני ברק וקהילות הקודש של ציבור בני התורה הרבנים שליט"א נתנו את דעתם על שאלות מהותיות הנוגעות לתקנת חז"ל, ועל תחומי "צרכי רבים" מכאן, ומצוות השבה מעליא – מאידך ♦ למען נחדל מעושק ידינו – למהדרין ♦

ימים ספורים קודם יום הדין, כאשר כל אחד מבקש לפשפש במעשיו, לתקן את הטעון תיקון ולהיכנס אל השנה החדשה דן ונקי ככל האפשר, ישנה סוגיה אחת שמקבלת בימים אלו משמעות אחרת לגמרי: דיני ממונות.

לב מי לא יחרד מעונן גזל החמור, אודותיו מעתירים אנו בנעילה "למען נחדל מעושק ידינו". הרי גם לאחר שאדם שב ומתחרט על מעשיו, עברות שבין אדם לחברו אינן מתכפרות עד שירצה את חברו. וככל שהחיים נעשים עמוסים וסבוכים יותר, מתעוררת השאלה שכמעט לא ניתן להימלט ממנה: מי יערב לבו לומר שלא נותר מאחוריו במהלך השנה חוב כלשהו, תשלום שנשכח, נזק שנעשה שלא במתכוון או ממון של הוולת שהגיע לידי מבלי משים?

לא מדובר דווקא במעשה גזל ח"ו שאדם זוכר; להפך. אילו ידע למי הוא חייב - הדרך פשוטה: ישיב את הממון לבעליו. הסוגיה הקשה מתחילה דווקא באותם מקרים שבהם האדם רוצה להשיב, אבל אינו יודע למי. הוא יודע, או לכל הפחות חושש, שממון שאינו שלו נותר בידו; אלא שבעל הממון נעלם מן הזיכרון ולעיתים גם ממון עצמו אינו חסר, לפחות על פי ידיעתו...

הבעיה הזו אינה חדשה. כבר חז"ל עסקו בגזל ואינו יודע למי גזל והורו: "יעשה בהם צרכי רבים". רש"י מבאר שהטעם הוא שמא ייהנה מהם גם הנגזל, והסמ"ג כתב שאף שאין זו תשובה גמורה - משום שהממון עצמו לא שב ליד בעליו, מכל מקום עשה הגזלן את מה שביכולתו לעשות.

בשנים האחרונות חלה התעוררות גדולה בעניין, ובקרב בני התורה עלה הרעיון להפקיד כספים בקרנות גמ"ח המיועדות לכך. בתוך אותה התעוררות הוקמה קרן "יהא מונח", שצמחה מתוך היכלי התורה ונועדה לסייע לאלפי עמלי תורה באמצעות קרנות הגמ"ח.

אלא שמלכתחילה, וכדרכם של בני תורה ויישיבות, ביקשו תלמידי החכמים העומדים מאחוריה שלא להסתפק בעצם הפתרון, אלא לברר וללבן את פרטי הקניינים וסדר ההשבה עד דק, יחד עם גדולי תורה ומורי הוראה שליט"א, כך שלצד קיום תקנת חז"ל של "צרכי רבים", תתווסף האפשרות להקנות את הממון עצמו לנגזל מדין "זכין לאדם שלא בפניו", כאשר הכספים נשמרים ברישום מסודר ומופקדים בגמ"ח עד שיתברר למי הם שייכים, ובכך אף לשיטת הסמ"ג יעלה כי מדובר בתשובה מעולה.

בשורות הבאות נעמוד על הצדדים ההלכתיים והסוגיות הסבוכות הקשורות זו בזו, כפי שעלו שולחן מלכים, מאן מלכי רבנן, גדולי ההוראה וההלכה שליט"א, שהתכנסו בבני ברק לעסוק בשאלות ובנידונים שהוצגו ע"י הנהלת הקרן.

גובאי הקרן בהת"עצות וברכה אצל מרן ורבנן שליט"א

לכאורה נעשים צרכי הרבים בממון של הנגזל ולא בממון של הגזלן, היכן אפוא מתקיימת תקנת חז"ל? גם שאלה זו עמדה במרכז הדיון. הגר"ש רוזנברג שליט"א ביאר כי גם ב"צרכי רבים" הרגילים אין צורך שהבור או צורך הרבים האחר יישאר בבעלותו של הגזלן. עיקר העניין הוא שהגזלן הוא שגרם לכך שהרבים ייהנו, ובכללם עשוי ליהנות גם הנגזל. אף כאן, עצם העמדת הכסף בקרן היא שהביאה לכך שהממון משמש את הרבים.

יש כאן נקודה חשובה במיוחד: "צרכי רבים" אינם הופכים את הכסף להשבה ישירה לבעליו. התקנה נועדה למצב שבו אין לגזלן אפשרות להשיב לנגזל עצמו, ולכן הוא עושה בממון דבר שממנו עשוי גם הנגזל ליהנות. כאן אדרבה - ההשבה היא מהודרת יותר ובקרן מבקשים להוסיף על כך נדבך אחר לחלוטין - שהממון עצמו כבר ייקנה לנגזל.

הגר"ע פריד שליט"א חידד, משום כך כי הקנאת הממון לבעליו היא "השבה מעלייתא", והיא עדיפה מצד עצם ההשבה על תקנת צרכי רבים לבדה. בדרך שנבנתה מבקשים אפוא לתפוס את שני הקצוות: הכסף עצמו נקנה לבעליו, ובד בבד הוא מופקד במקום שבו נעשים באמצעותו צרכי רבים. ואף אם מסיבה כלשהי לא יחול הקניין אצל נגזל מסוים, עדיין עומדת לגזלן תקנת "צרכי רבים".

מכאן גם החשיבות לכך שהקרן אינה מוגבלת לחוג מצומצם. ככל שהכסף משמש ציבור רחב יותר, מתרחבת האפשרות שגם בעל הממון עצמו ייהנה מפעילות הגמ"ח, לצד אלפי ההלוואות והזכויות הנעשות מכספו.

בין חוב לגזל

מכאן עבר הדיון לשאלה מעשית הרבה יותר. דברי חז"ל על "צרכי רבים" נאמרו בגזלן שאינו יודע ממי גזל. אבל האם אותה דרך קיימת גם כאשר לא היתה גזלה כלל, אלא חוב שנשכח?

הדוגמה שעלתה בבי מדרשא היתה פשוטה: אדם

כדי להסיר גם את החשש הרחוק של מי שבכל זאת אינו חפץ במהלך, נקבע בתנאי הקניין שמי שאינו רוצה שיוזכו עבורו את הכסף בדרך זו - הקניין אינו חל עבורו.

אלא שמרן הגרמ"ה הירש שליט"א העלה שאלה נוספת: כל זה כאשר הנגזל בחיים. ומה אם הוא כבר נפטר, והכסף שייך ליורשיו? ומה אם אותם יורשים אינם מעוניינים שכספם ישמש למצוות?

הגר"ש רוזנברג הציע להעמיד את הקניין באופן שהממון נשאר כהלוואה בידי הגמ"ח עד ביאת גואל צדק. לא מדובר אפוא בסדרת הלוואות פרטיות שכל אחת מסתיימת והממון חוזר שוב לבעלות היורשים, אלא בהלוואה אחת לגמ"ח. כך, לאחר שהממון כבר עומד כהלוואה בידי הגמ"ח, אין צורך בכל דור בפעולה חדשה התלויה בדעת היורשים.

השבה מעולה או צרכי רבים

אלא שההידור בהקנאת הממון לבעליו עורר שאלה מכיוון הפוך: חז"ל הרי הורו לגזלן שאינו יודע למי גזל, לעשות בכסף "צרכי רבים". כאן, לאחר פעולת הזכייה, הכסף כבר אינו שייך לגזלן אלא לנגזל. אם כן, כאשר הגמ"ח מלווה אותו לאחרים,

כסף לגבאי בערב פורים, ושוב אינו יכול לחזור ולטילו לעצמו, הגבאי עתיד בהמשך להקנות את הכסף לעני. מכאן חידדו הרבנים את ההבחנה בין ממון שיצא מרשות האדם מכוח קנייני גזלה - לבין מצב שבו בפועל אין בידו להשתמש בו. לאחר המשא ומתן הכריעו שאין בשאלה זו כדי למנוע את סדר ההקנאה.

אלא שלמרות האמור - ישנו פן נוסף ומורכב: הקניין עצמו נשען על יסוד נוסף של "זכין לאדם שלא בפניו", מה שאומר שנדרשת כאן זכות ברורה כלפי הנגזל. מניין לנו שאותו בעל ממון, שאיננו מכירים אותו ואיננו יכולים לשאול לדעתו, אכן ניחא ליה במה שנעשה בכספו?

השאלה הזו השפיעה למעשה על מבנה הקרן. הכספים מופקדים בגמ"חים המסייעים לאלפים רבים של עמלי תורה, כך שהממון - שממילא אין כיום לבעליו אפשרות לקבלו - נשמר עבורו, ובינתיים משמש להלוואות ולגמילות חסדים. מבחינת אותו נגזל יש כאן אפוא שתי זכויות: ממון, שהיה אבוד ממנו לחלוטין, מוקנה ונרשם על שמו ושייך לו; ועד שיידע לבוא לקבלו נעשות באמצעותו זכויות רבות.

נכנס למקווה בשבת, ושכח לאחר השבת לשלם. הוא השתמש במקום ברשות, ולכן אין כאן 'מעשה גזלה' אלא 'חוב'. לאחר זמן הוא כבר אינו זוכר היכן היה. האם גם במקרה כזה מועילה תקנת צרכי רבים?

הגאון הגדול ר"י סילמן שליט"א העיר כי יש לדון אם התקנה שנאמרה בגמרא בגולה מועילה גם לפרעון הלוואה. הגרש"א שטרן שליט"א צידד שזו האפשרות העומדת בפניו להשיב, והגר"י ליברמן שליט"א העיר שלוה שאינו משלם הרי הוא בכלל גזלן.

מנגד, הגר"ע פריד שליט"א חילק בין גזלה ונוק לבין חוב הנובע מהלוואה או חיוב אחר. לשיטתו, בחוב כזה אין צורך בתקנת צרכי רבים; אולם אדם שרוצה לצאת נקי גם מחובות אלו יכול להשתמש בדרך ההקנאה של "הא מונח", שכן הקנאת הממון לבעל החוב עומדת בפני עצמה.

בתוך הדברים עלה גם צד יסודי יותר: ייתכן שכל תקנת "צרכי רבים" נאמרה כחיוב דווקא בגזלן, ואילו אצל לווה שאינו יודע למי לפרוע אין כאן אותו חיוב. מנגד, גם אם אין עליו חיוב זה, עדיין יכולה התקנה לשמש עבורו עצה לצאת מן הספק. ההבחנה הזאת מחדדת למעשה את שני הרבדים שעליהם בנויה הקרן: "צרכי רבים" מכוח תקנת חז"ל, ולצדה הקנאה ממש של הממון לבעליו. במקום שבו מתעורר ספק אם הרוכד הראשון שייך, עשוי הרוכד השני לתת מענה, כך שבכל מקרה ולכל הדעות יימצא הפתרון ההלכתי באופן המושלם והטוב ביותר.

חשש או חיוב?

ואחרי כל הליבון מגיעה השאלה המתבקשת: כמה צריך אדם מן השורה לחשוש? אברך השקוע באהלה של תורה, ואינו זוכר שום מקרה מסוים שבו נותר חייב כסף - האם עליו לחשוש שמא במהלך השנה נשכח ממנו חוב? ואם כן, באיזה סכום?

במהלך המעמד הוזכר חשבון שנעשה בעבר ולפיו ניתן לחשוש לכחמש מאות שקלים בשנה. הגרש"א שטרן שליט"א העיר שסכום כזה נראה גבוה מדי, והוסיף בחיוך: "אם הרב לא יכעס אני אגיד שמספיק חצי מזה... אני לא רוצה לקלקל לגמ"ח". לדבריו, מאתיים וחמישים שקלים יכולים להספיק כאומדן.

אלא שמאידך, הזכיר הגר"ש רוזנברג שליט"א את המציאות המוכרת שבה אדם עלול, למשל, לשכוח להעביר מוצר מסוים בקופה, לצד מקרים קטנים נוספים העלולים להצטבר במהלך שנה. משום כך אין גם שיעור אחד המתאים לכולם; אינו דומה אברך מן השורה לבעל עסק, שבמסגרת עיסוקיו הכספיים קיימת מטבע הדברים אפשרות רחבה יותר להיווצרות חובות או טעויות.

אולם הגר"י ליברמן שליט"א העיר הערה עקרונית: אין לומר שסתם אדם מחויב לחשוש

שמא גזל. מי שרוצה לצאת ידי שמים ולחוש לעצמו רשאי להחמיר, אבל אין להפוך את החשש לחיוב המוטל על כל אדם.

גם כאשר אדם יודע בוודאות שנכשל, אך אינו יודע את הסכום המדויק, עלתה השאלה כיצד ינהג. במקרה שהובא לפני הרבנים, אדם יודע שנטל מוצר ששווי מעל מאה שקלים אך אינו זוכר כמה הסכום המדויק. הגרש"א שטרן השיב שאם מאה שקלים הם הסכום הידוע לו בוודאות, ומעבר לכך הוא מסופק - ישיב מאתיים.

◆◆◆

חשוב לא פחות לדעת היכן הפתרון אינו מועיל. קרן "הא מונח" אינה תחליף לחובת השבה כאשר בעל הממון ידוע. מי שיודע למי הוא חייב - אינו יכול להפקיד את הכסף בקרן ולראות בכך את סיום העניין; עליו להשיב לבעלים.

אחת השאלות שנשאלו המחישה היטב את הגבול הזה: אדם זוכר שגנב בעבר ל"ע ממכולת, אלא שבניתיים התחלפו בעליה. האם עליו להתחיל לחפש את הבעלים הקודם, או שמא יכול הוא להפקיד את הכסף בקרן?

הגר"מ בן שמעון שליט"א השיב שעליו לחפש את הבעלים הקודם - "לפחות כמו שהוא מחפש אתרוג לסוכות". הגר"ע פריד שליט"א הוסיף שעל האדם לטרוח בגופו ככל מצוות עשה, ובפרט כאשר מדובר בתיקון של עבירת לא תעשה, אף שאין עליו להוציא ממון לצורך החיפוש אלא במקום שבו נאמר חיוב מיוחד.

גם בעלי תשובה עלו על שולחן הדיונים. הגר"ש רוזנברג שליט"א סיפר על בעל תשובה שהשיב מאה אלף דולר, והבהיר כי אף במקום שבו נאמרה "תקנת השבים" שלא לתבוע את השב, מבחינת השב עצמו יש עניין להשיב. הגר"ע פריד שליט"א הוסיף שבגזל ואינו יודע ממזי גזל לא נאמרה תקנת השבים הפוטרת מן התיקון, ולכן מי שגזל בעבר ואינו יודע ממזי צריך לעשות צרכי רבים או להשתמש בדרך ההשבה של הקרן.

הכספים היתרים

גם לאחר שנקבע כיצד מקנים את הכספים, נותרה שאלה מעשית: מה דינם של הכספים שהתברר שאין כנגדם חוב?

אם אדם הפקיד אלף שקלים ובפועל היו לו חובות אבודים בסך מאתיים, יתרת שמונה מאות השקלים נשארת בבעלותו כפקידון בגמ"ח. אלא שמאחר שנעשים בכספים קניינים עבור נגזלים, אין אפשרות למשוך אותם כל עוד לא התברר בוודאות שאין למפקיד חובות נוספים.

בקרן הוסיפו משום כך הידור נוסף: קניין מחודש מדי ערב ראש חודש. כך ניתן לכלול גם כספים שהופקדו במהלך החודש וגם סכומים שנותרו מן

הקניין הקודם ולא היה באותה שעה למי לזכותם. לרישום יש כאן משמעות מהותית. כל הפקדה נרשמת באופן מדויקדק, כדי שגם בחלוף שנים יהיה ניתן לדעת מה הופקד, מה הוקנה ולמי שייך הממון אם יתבררו הדברים. מכאן גם הצורך שהכספים יוחזקו באמצעות גוף גדול ומבוסס, בעל הון עצמי ורישומים מסודרים, באופן שגם אם בעתיד יחדל גוף מסוים מפעילותו יהיה ניתן להעביר את ניהול הכספים והרישומים לגוף אחר.

מעבר לסדר ההשבה עצמו, יש לכך תוצאה נוספת עבור עולם התורה. קרנות הגמ"ח זקוקות להון עצמי משמעותי כדי להעמיד את היקפי ההלוואות, והכספים המופקדים בדרך זו מאפשרים להרחיב את מעגל ההלוואות לאלפי משפחות. כך הממון שאדם מבקש להשיב אינו עומד כאבן שאין לה הופכין, אלא ממשיך לעשות פירות של חסד במשך השנים.

קרן קיימת לעולם הבא

לקראת סיום המעמד נשאלה שאלה אחרת לגמרי, שנוגעת דווקא לעולם המעשה של ימינו: אדם שמפקיד סכום בגמ"ח, מוותר לכאורה על האפשרות להשקיע אותו ולהרוויח ממנו. בפרט בתקופה שבה משפחות רבות מבקשות לחסוך ולהשקיע לקראת נישואי הילדים, האם אין בכך הפסד?

תשובתו של הגרש"א שטרן שליט"א היתה קצרה: "להפסיד הוא ודאי לא יפסיד!" הגר"ש רוזנברג שליט"א הוסיף שעל האדם לעשות חשבון מה הוא מעדיף - רווח כספי או רווח של סייעתא דשמיא.

והגרמ"מ לובין שליט"א חתם במשפט שהיטיב לסכם את המהלך כולו: "פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא".

הרבנים שליט"א ביארו כי למעשה, אחורי כל הסוגיות, הקניינים והתנאים עומדת שאלה פשוטה מאוד: כיצד יכול יהודי המבקש לשוב בתשובה לעשות את המוטל עליו גם במקום שבו אינו יודע למי להשיב?

כאמור, אם בעל הממון ידוע - אין קיצורי דרך. צריך לחפש אחריו ולהשיב לו את שלו. אבל במקום שבו נשאר חוב אבוד, מבקשת הדרך שהתלבנה בבית המדרש לא להשאיר אותו אבוד; להקנות את הממון לבעליו ככל שניתן, לקיים בו את תקנת חז"ל, לשמור עליו עד שיתבררו בעליו - ובינתיים להפוך אותו למקור של תורה וגמילות חסדים.

בימים שבהם מבקש כל אחד לומר באמת "למען נחדל מעושיך ידינו", קשה לחשוב על הכנה ראויה יותר ליום הדין מאשר לעשות כל שביכולתנו כדי שלא יישאר בידינו ממון שאינו שלנו, ובכך להיות נקיים בדין.